

СУСПІЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ЯК ЧИННИК РЕАЛІЗАЦІЇ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню можливостей реалізації людського потенціалу. Ключовою детермінантою, яка впливає на людський потенціал, визначено здоров'я. Узагальнено найвагоміші соціально-економічні детермінанти, що впливають на рівень здоров'я населення: умови проживання, доходи і споживання, рівень зайнятості, соціальний захист, корпоративну соціальну відповідальність, доступність та якість медичної допомоги. Побудовано схему детермінантів розвитку людського потенціалу крізь призму здоров'я. Виявлені ключові проблеми, які знижують можливості реалізації людського потенціалу України, окреслено стратегічні напрямки їх вирішення.

Ключові слова: людський потенціал, здоров'я, детермінанти, рівень життя, охорона здоров'я, доступність медичної допомоги.

D.G. SHUSHPANOV
Ternopil National Economic University

PUBLIC HEALTH AS A FACTOR IN THE REALIZATION OF HUMAN POTENTIAL IN UKRAINE

The article deals with the research of possibilities for human potential realization. The role of the state management system and its components in the development of human potential is determined. It turned out that the most inhibitory factor is a corruption. Health is defined as a key determinant that affects the human potential. The most important socio-economic determinants affecting both the health of the population and human development are summarized. These reasons include the living conditions, income and consumption, employment, social protection, corporate social responsibility, availability and quality of medical assistance. A scheme of the determinants of human development is built through the prism of health. Interdependence of education, level of life and health is defined and the degree of their influence on the human potential formation is elucidated. The key problems, which reduce the possibility of the human potential realization in Ukraine are revealed and it is outlined the strategic directions for their solution.

Keywords: human capital, health determinants, quality of life, health, availability of medical care.

Вступ. Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Проблема реалізації людського потенціалу важлива як із позиції розвитку особистості, так і для прогресу суспільства, формування соціально-трудових відносин тощо. Для людини мають бути створені всі необхідні умови для розвитку можливостей, які вона прагне реалізувати з метою гармонійного життя. Водночас це шлях до прогресу людства. Власне з ефективним використанням людського потенціалу прогресивне світове товариство пов'язує можливість подолання сучасної глобальної кризи.

Важлива умова реалізації людського потенціалу – високий рівень суспільного здоров'я. Воно є основою, фундаментом для набуття освіти, розвитку професійної кар'єри, забезпечення високої продуктивності праці, формування соціальної кар'єри тощо. Здоров'я має вирішальне значення, тому що від нього залежить не тільки фізична дієдатність громадян країни, але й характер його відтворення.

У зв'язку із цим особливого занепокоєння викликає сучасний стан здоров'я населення України. Майже всі його показники є значно нижчими за середньоєвропейські, а деякі – за світові. Це знижує розвиток людського потенціалу і негативно позначається на соціально-економічному розвитку країни, адже передчасна смертність, високий рівень захворюваності та інвалідності є гальмівним чинником розвитку економіки.

Виділення невирішеної частини проблеми та огляд публікацій. Відсутність кардинальних змін у напрямку покращення суспільного здоров'я в Україні свідчить про недостатнє вирішення даної проблеми як з теоретичної, так й, особливо, з практичної точки зору. Незважаючи на достатньо ґрунтовні дослідження з питань людського потенціалу, зокрема в контексті охорони суспільного здоров'я українських та зарубіжних вчених – Н. Авдєєва, І. Ашмаріна, Т.Заславської, О. Грішнєвої, О. Катайцевої, О. Котирло, Е. Лібанової, О. Новікової, Н. Римашевської, І. Сакальцева, І.Соболевої, О. Стефанишиної, А. Сена та інших.

Загалом у наукових розвідках здоров'я зазвичай постає лише як один із складників людського потенціалу, тому важливе вивчення здоров'я як найважливішої частини людського потенціалу.

Формулювання цілей статті. Основними цілями нашого наукового дослідження є:

- систематизація теоретичних уявлень про людський потенціал крізь призму здоров'я населення;
- аналіз динаміки і структури змін суспільного здоров'я та їх вплив на людський потенціал України;
- окреслення шляхів покращення стану суспільного здоров'я в Україні в контексті розвитку людського потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Потенціал – сукупність можливостей, джерел, запасів, які можуть бути використані для виконання певних завдань, досягнення поставлених цілей, реалізації можливостей особи, суспільства, держави в певній галузі [1, с. 1046]. Тому, на нашу думку, людський потенціал – сукупність можливостей людей, які можуть бути використані для виконання особистих чи суспільних завдань, досягнення поставлених цілей.

Багато хто з українських і російських науковців розглядає людський потенціал із позиції його здатності приносити дохід та бути використаним у суспільстві (О. А. Грішнєва, А. С. Маркарян, С. В. Сіденко, І. В. Соболева). Інші дослідники – пов'язують людський потенціал більше із розвитком самої людини, реалізацією її внутрішніх можливостей, насамперед із позиції саморозвитку (Н. К. Авдєєв, В. Н. Архангельський, І. І. Ашмарін, С. В. Качула, О. О. Катайцева, О. М. Стефанишин, Л. В. Шаульська).

Відоміші західні дослідження людського потенціалу мають демократичний характер і пов'язані з розширенням можливості людей щодо «збільшення свободи вибору, що передбачає вибір кожною людиною з більшого числа варіантів тієї мети та того способу життя, яким вона надає перевагу» [2, с. 419]. За такого підходу дохід – це тільки один із варіантів вибору, який може мати людина. На нашу думку, роль держави, суспільства при у цьому полягає насамперед у двох речах:

- наданні людині всіх можливостей для реалізації її потенціалу;
- показі найбільш правильних з наукової та суспільної точки зору шляхів для самореалізації.

Наслідком реалізації цих напрямків може стати підвищення продуктивності суспільної діяльності, з одного боку, та гармонізація розвитку людини як особистості, – з іншого. Причому перша мета не повинна бути самоціллю.

Здоров'я є основою людського потенціалу. Підтвердженню цьому багато, зокрема одне російське прислів'я говорить: «Хто в двадцять років нездоровий, в тридцять нерозумний, а в сорок небагатий, той таким вже й не стане» [3]. Інакше кажучи, від стану здоров'я залежить реалізація інших можливостей людини.

Однак часто в силу об'єктивних чи суб'єктивних чинників люди не можуть повністю реалізувати свій потенціал. Це стосується як України, так і світу в цілому. Причин цьому багато. Тому їх дослідженню зараз приділяється багато уваги з боку світової спільноти. Важливим є програми Комісії із соціальних детермінант здоров'я Всесвітньої організації охорони здоров'я, програми розвитку Організації об'єднаних націй в галузі людського розвитку та інші. Їх об'єднує думка про те, що в основі розвитку суспільства має бути покладена соціальна справедливість і доступ до кращої якості життя. Здійснення такої стратегії має ґрунтуватись на усуненні причин, які суперечать законам справедливості.

В основу дослідження людського потенціалу ПРООН (Концепції людського розвитку) покладені такі основні складники, як здоров'я, освіта та дохід. Ми зробили спробу узагальнення детермінантів, що впливають на них. Центральним елементом серед них є здоров'я (рис).

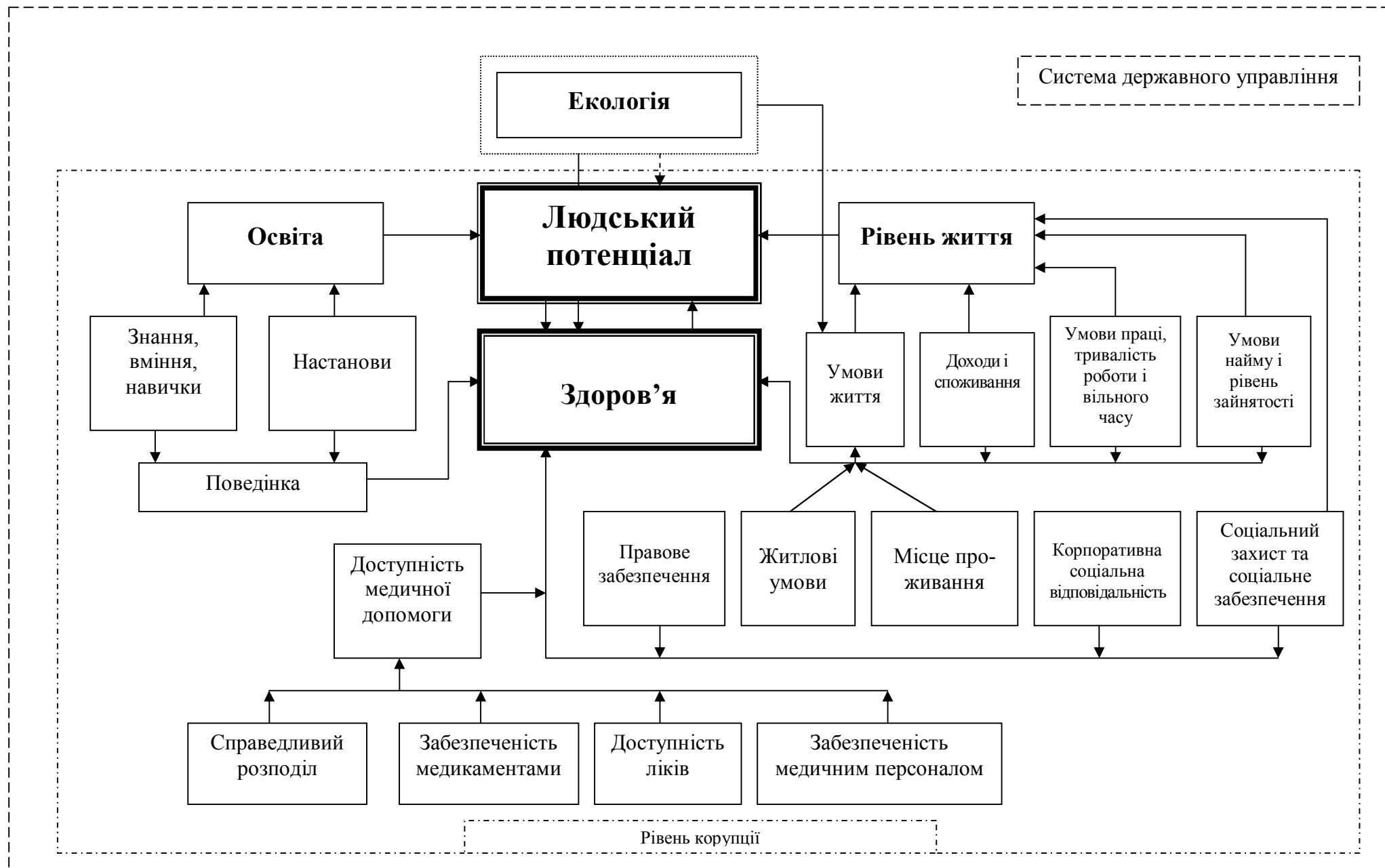

Рис. Детермінованість людського потенціалу крізь призму здоров'я

Розглянемо цю схему детальніше.

Усі складники людського потенціалу перебувають у причиново-наслідкових зв'язках. Погіршення одного з них тією чи іншою мірою знизить показники іншого.

Реалізація людського потенціалу значною мірою залежить від системи державного управління в країні. З позицій сучасних підходів до людського потенціалу система державного управління повинна підтримувати інститути, що забезпечують свободу людини, розширення правових можливостей громадян, справедливий розподіл благ, посилення соціальної згуртованості. Країна, яка має добру систему управління, буде мати більш високі показники людського потенціалу порівняно з тими країнами, де структури управління розвинуті недостатньо.

Показники, що можуть характеризувати систему державного управління з позицій людського потенціалу, можна об'єднати в економічний політичний і соціальний блоки. До економічних показників слід віднести свободу підприємництва, свободу торгівлі, якість нормативно-правової бази, свободу інвестицій, кредитно-грошову та фіскальну політику, ефективність здійснення економічних реформ, ступінь державного втручання в економіку.

Політичний складник може оцінюватися за гласністю, політичною стабільністю, якістю роботи уряду, рівнем законності та боротьби з корупцією.

Соціальний складник характеризують якість соціальної політики, рівень захищеності громадян, відповідність нормативно-правової бази в соціальній сфері рекомендаціям міжнародної організації праці та іншим нормам, рівень бідності, безробіття, демографічний стан тощо.

На наш погляд, спеціальної уваги заслуговує дослідження впливу корупції на розвиток людського потенціалу. Корупція в суспільстві суттєво знижує його ефективність, адже інвестиції в людський потенціал через освіту і здоров'я в країнах із високим рівнем корупції зазвичай доходять до споживача в незначному обсязі. Існує багато корупційних схем виведення коштів з обігу на власні рахунки функціонерів, особливо у сфері охорони здоров'я.

Подолання високого рівня корупції та зниження злочинності є тими основними проблемами, вирішення яких дозволяє покращувати економічну свободу і тим самим підвищувати ефективність розвитку людського потенціалу.

Як відомо програма розвитку ООН у звітах про розвиток людського потенціалу використовує три основні його аспекти: довгий та здоровий спосіб життя, доступ до знань та гідний рівень життя. Власне тому в наведеній нами схемі, основними детермінантами розвитку людського потенціалу визначено здоров'я, освіту та рівень життя.

Значення освіти полягає не тільки в прямому впливі на розвиток людського потенціалу, але й в опосередкованому. Прямий вплив передбачає формування та реалізацію інтелектуального потенціалу людини, враховує рівень витрат держави на освіту, забезпеченість освітянськими кадрами, очікувану та реальну тривалість навчання, і, як результат, рівень грамотності населення. Щодо України, то вона має достатньо високий індекс освіти. За ним вона займає 31 перше місце у світі¹. Однак, на нашу думку, важливими є якісні показники освіти. Тому, крім узагальнювального показника грамотності, важливо врахувати ефективність освіти за такими показниками, як кількість нових патентів на винаходи, рівень інноваційного розвитку економіки та міжнародні рейтинги навчальних закладів і науково-дослідних установ тощо. Власне ці показники в Україні знижуються за останні роки.

Опосередкований вплив освіти на розвиток людського потенціалу полягає у формуванні знань, умінь, навичок та настанов, спрямованих на досягнення поведінки щодо зміцнення здоров'я. Роль освіти тут надзвичайно важлива. Формування здорового способу життя, уміння правильно харчуватися, відсутність шкідливих звичок, поєднання роботи та відпочинку, заняття спортом та інші аспекти повинні прищеплюватися з дитинства.

¹ Загальне місце України за індексом людського розвитку – 76-е.

ва. Людина має бути мотивована на здоров'я і повинна володіти всіма необхідними знаннями для цього. Лише за таких умов можна максимально реалізувати свій потенціал, зокрема потенціал здоров'я.

Високий рівень життя значно розширює можливості реалізації людського потенціалу. Рівень життя можна характеризувати як ступінь задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб. Аналіз рівня життя прийнято здійснювати з урахуванням соціально-економічних умов, які мають кількісні та якісні показники. До них ми віднесли такі:

- умови життя, що залежать насамперед від місця проживання, житлових умов і екологічної ситуації. Місце проживання відіграє важливе значення для можливостей підвищення рівня життя, з одного боку, та значною мірою визначає рівень здоров'я населення, з іншого. Зокрема здоров'я сільських мешканців у багатьох країнах світу гірше, ніж у мешканців міст. Наприклад, в Україні середня очікувана тривалість життя при народженні в міських поселеннях склала 71,09, у сільській місцевості – 69,02 років. Рівень смертності також вищий в сільській місцевості – 17,8 ‰, проти 13,1 ‰ в містах [4]. І справа, можливо, навіть не в характері сільській місцевості, а в менших можливостях мешканців тієї чи іншої території. Так, у мешканців сіл менше можливостей для отримання якісної медичної допомоги та освіти. Вони також зазвичай більше обтяжені важкою фізичною працею, тому місце проживання суттєво визначає умови реалізації людського потенціалу як крізь призму здоров'я, так і стосовно рівня життя

- іншим складником рівня життя є рівень доходів та споживання. Узагальнюючим показником рівня доходів на мікрорівні є валовий внутрішній продукт на душу населення. Україна знаходиться на 96 місці у світі за цим показником (3867\$) [5]. Низькі можливості в отриманні високих доходів знижують шанси людини на реалізацію свого потенціалу, зменшують рівень споживання. До елементів, які формують рівень життя, також необхідно віднести умови праці, тривалість робочого і вільного часу, умови найму та рівень зайнятості. Це важливі складники соціально-трудових відносин, що склалися в суспільстві та можуть збільшувати або зменшувати можливості реалізації людського потенціалу.

Центральною ланкою реалізації потенціалу людини є її здоров'я. Окрім вже зазначених детермінантів, на нього впливають такі:

- соціальний захист та соціальне забезпечення. Основною формою соціального захисту населення у сфері охорони здоров'я є медичне страхування – гарантії надання медичної допомоги у випадку втрати здоров'я, у т. ч. через хворобу чи нещасний випадок. Власне тому ступінь розвитку медичного страхування в Україні суттєво визначає рівень суспільного здоров'я;

- корпоративна соціальна відповідальність (КСВ). Останні два десятиріччя у світі значно зростає увага до КСВ. Це пов'язано з тим, що ця концепція є вигідною як для організацій, так і для суспільства. Надзвичайно важливою є їх роль у покращенні здоров'я населення. Сектор охорони здоров'я яскраво виділяється як лідер, під час обговорення питань КСВ. Підвищення КСВ має кілька векторів позитивного впливу на здоров'я: виробництво якісних та безпечних для здоров'я товарів і послуг, регулярна виплата заробітної плати, дотримання екологічних стандартів, забезпечення безпеки і охорони праці працівників, фінансова підтримка програм дослідження боротьби з небезпечними хворобами тощо. Даний аспект ще недостатньо досліджений як у світовій, так, особливо, у вітчизняній науці та практиці, тому розвиток КСВ в Україні є одним з важливих чинників підвищення рівня здоров'я;

- правове забезпечення системи охорони суспільного здоров'я. У комплексі норм, які його утворюють, найбільше значення мають норми конституційного, фінансового законодавства та законодавства у сфері соціального забезпечення. Від досконалості та відповідності міжнародним нормам залежить ефективність функціонування системи охорони суспільного здоров'я та рівень здоров'я населення.

- доступність медичної допомоги. Доступ до медичної допомоги – це вільний доступ до установ охорони здоров'я незалежно від географічних, економічних, соціальних, культурних та мовних бар'єрів [6]. Для досягнення доброго здоров'я важливо забезпечити доступ до медичної допомоги та її надання. Система медичного обслуговування сама по собі є соціальною детермінантою здоров'я, на яку впливають інші соціальні детермінанти, про що йшлося вище. Доступність медичної допомоги може бути досягнена справедливим розподі-

лом медичних послуг серед населення високою забезпеченістю медикаментами та їх доступністю, наявність висококваліфікованих медичних кадрів.

Система охорони здоров'я (СОЗ) в Україні, з точки зору основних принципів організації надання громадянам медичної допомоги, порівняно з радянськими періодом змінилась не суттєво. СОЗ складає розгалужена мережа лікувально-профілактичних установ, велика кількість ліжок для стаціонарного лікування хворих та чисельний медичний персонал.

Конституція України декларує право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, показовим є те, що у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно [7]. Однак недостатнє фінансування системи охорони здоров'я змушує громадян самим оплачувати практично все своє лікування. Це суттєво знижує доступність медичної допомоги для населення з низьким рівнем доходів. А таких в Україні чимало.

Аналіз динаміки показників доступності та якості медичної допомоги в Україні наведено в таблиці.

Таблиця

Аналіз показників доступності та якості медичної допомоги в Україні [5; 8]

	Показники	Значення	Місце України в світі
1	Доступність покращених санітарних умов, у % всього населення	94	68
2	Доступність ліків, у % всього населення	50	94
3	Наявність лікарняних ліжок на 1000 осіб	8,7	5
4	Забезпеченість лікарями, на 1000 осіб	3,5	24
5	Забезпеченість медичними сестрами й акушерами, на 1000 осіб	6,4	34
6	Витрати на охорону здоров'я на душу населення, \$	263	103
7	Витрати на охорону здоров'я, у % від ВВП	7,2	79
8	Державні витрати на охорону здоров'я, у % від загальних витрат	51,7	123
9	Імунізація, АКДС, % дітей у віці 12-23 місяців	50	184

Як видно з таблиці, Україна має високі показники забезпеченості медичним персоналом: лікарями – 3,5 лікарів на 1000 осіб населення та медичними сестрами і акушерами – 6,4 на 1000 осіб, що дозволяє їй займати 24 та 34 місце у світі за цими показниками. Також дуже високий показник наявності лікарняних ліжок – 5-е місце у світі. Однак слід зауважити, що більшість лікарняних ліжок в Україні не відповідають сучасним світовим стандартам та вимогам сьогодення. Інші показники медичної допомоги в Україні невисокі або навіть низькі.

Доступність ліків складає лише 50 %. За цим показником Україна займає 94 місце у світі. Такий низький показник пов'язаний, на нашу думку, із тим, що значна частина населення України живе за межею або близько до межі бідності і не може дозволити собі необхідні для лікування ліки та медичні послуги¹. Близько 7 млн українців, що становить 16,3% від усього населення України, у 2012 році жили за межею бідності [9].

Показники витрат на охорону здоров'я в Україні дуже низькі. За показником витрат на охорону здоров'я на душу населення Україна займає 103 місце в світі – 263 \$. Проте якщо врахувати, що до хворого доходить лише четверта частина від цієї суми, можна стверджувати про те, що фінансування системи охорони здоров'я є вкрай низьким.

Отже, в Україні є значні резерви покращення доступності та якості медичної допомоги. Це дозволить покращити рівень здоров'я населення та створить більше можливостей для реалізації людського потенціалу

Важливим складником реалізації людського потенціалу також є екологічний. На жаль, звіти про людський розвиток Програми розвитку ООН не враховують екологічні показники. Сприятлива екологічна ситуація дає більше можливостей для реалізації людського потенціалу людини і навпаки. Прикладом можуть бути випадки, коли люди опинялися в зоні екологічного лиха: здоров'я, життєвий рівень при цьому знижувався, як і зменшувались можливості реалізації свого потенціалу. Тому до індексу людського розвитку варто віднести і еко-

¹ Частина медичних послуг в Україні стала платною

логічні показники або показники стійкого розвитку. Ними можуть бути забруднення атмосферного повітря та руйнування озонового шару, зміна клімату, забруднення води, біорозмаїття, забезпеченість земельними ресурсами тощо. Усі їх можна об'єднати в один показник.

Висновки. З огляду на вищесказане доходимо до висновку про те, що в сучасному світі, як ніколи раніше, людина має багато можливостей для реалізації свого потенціалу. Міжнародна спільнота, уряди країн, науковці, бізнесмени і самі громадяни мають усіляко сприяти цьому.

Основними детермінантами, які впливають на розвиток людського потенціалу, є здоров'я, рівень життя, освіта й екологія. Усі вони взаємопов'язані: зниження показників одного з них призводить до погіршення інших та зменшення можливості реалізації людського потенціалу загалом. Центральну ланку серед наведених детермінантів посідає здоров'я, адже лише здорова людина має більше можливостей, ніж, наприклад, нездорова з високим рівнем освіти чи нездорова з високим рівнем доходів.

Через недосконалість соціально-економічної політики можливості населення України щодо реалізації свого потенціалу в середньому невисокі. Насамперед це пов'язано з низьким рівнем доходів і зайнятості, гіпертрофованістю соціального захисту та слабкою доступністю якісної медичної допомоги. Тому необхідно вдосконалювати соціально-економічну політику держави в напрямку збільшення рівня зайнятості через залучення іноземних інвесторів, удосконалення системи соціального захисту населення в плані посилення його адресності та, що найбільш важливо, реформувати систему охорони здоров'я з поступовим запровадженням обов'язкового медичного страхування

Література

1. Советский энциклопедический словарь. / Гл. ред. А. М. Прохоров. Изд. 4-е. – М.: Сов. энциклопедия, 1987. – 1600 с.
2. Сен А. Развитие как свобода. – М.: Новое издательство, 2004. – 431 с.
3. Русские пословицы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikiquote.org/wiki/Русские_пословицы
4. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org>.
6. Шарабчиев Ю.Т., Дудина Т.В. Доступность и качество медицинской помощи: слагаемые успеха//Медицинские новости. – 2009. – № 12. – С. 6-12.
7. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
8. Сайт Всесвітньої організації охорони здоров'я [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.who.int/en/index.html>.
9. Близько 7 млн українців живуть за межею бідності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1236430-blizko-7-mln-ukrayintsiv-zhivut-za-mezheyu-bidnosti-derzhstat>.

References

1. Sovetskyi entsyklopedycheskyi slovar. / Hl. red. A. M. Prokhorov. Yzd. 4-e. – M.: Sov. entsyklopedyia, 1987. – 1600 s.
2. Sen A. Razvitye kak svoboda. – M.: Novoe yzdatelstvo, 2004. – 431 s.
3. Russkye poslovytsy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://ru.wikiquote.org/wiki/Russ-kye_poslovytsy
4. Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Sait Svitovoho banku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://data.worldbank.org>.
6. Sharabchyev Yu.T., Dudyna T.V. Dostupnost y kachestvo medytynskoi pomoshchy: slahaemye uspe-kha//Medytynskye novosty. – 2009. – # 12. – S. 6-12.
7. Konstytutsiia Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.
8. Sait Vsesvitnoi orhanizatsii okhorony zdorovia [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: <http://www.who.int/en/index.html>.
9. Blyzko 7 mln ukraintsiv zhyvut za mezheiu bidnosti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1236430-blizko-7-mln-ukrayintsiv-zhivut-za-mezheyu-bidnosti-derzhstat>.